

Joan Wallach Scott

La fantasia de la història feminista

institució
alfons el magnànim
centre valencià
d'estudis i d'investigació

VALÈNCIA, 2018

Director de la col·lecció: Ismael Saz Campos
Director adjunt: Ferran Archilés Cardona

Aquest llibre es va publicar per primera vegada, en anglés,
l'any 2011, en Duke University Press.
Tots els drets reservats

Traducció: Marta Cuñat Romero

Disseny realitzat amb el programa Indesign,
amb tipografia Linotype Syntax®

© Joan Wallach Scott, 2018

© D'aquesta edició Institució Alfons el Magnànim–
Centre Valencià d'Estudis i d'Investigació
Diputació de València, 2018

Capítol 1, «La història del feminisme», aparegué publicat, originalment, en la *Journal of Women's History*, 16, núm. 2: (2004), © 2004 *Journal of Women's History*.

Capítol 2, «Fantasy Echo. La història i la construcció de la identitat», aparegué, originalment, en *Critical Inquiry* 27 (Hivern 2001), © 2001 editat per la University of Chicago.

Capítol 3, «Reverberacions feministes», aparegué, originalment, en *differences* 13 (Tardor 2002), © 2003 editat per la Brown University i *differences*.

Disseny de la coberta: Espai Paco Bascuñan
Disseny de la col·lecció: Fèlix Bella

ISBN: 978-84-7822-740-2

Dipòsit legal: V. 3282-2017

Impressió: Artes Gráficas J. Aguilar, S.L.
Benicadell, 16 - 46015 València

Índex de continguts

Agraïments 8

Introducció: «Vols cap a allò desconegut». Gènere, història i psicoanàlisi 9

1 La història del feminisme 41

2 *Fantasy Echo*. La història i la construcció de la identitat 71

3 Reverberacions feministes 101

4 *Sexularisme*. Sobre secularisme i igualtat de gènere 133

5 La teoria francesa de la seducció 169

Epíleg 201

Bibliografia 213

Índex onomàstic i analític 227

Agraïments

Vull agrair a Andrew Aisenberg, Wendy Brown, Judith Butler, Gil Chaitin, Brian Connolly, Eric Fassin, Françoise Gaspard, Ben Kafka, Saba Mahmood, Miglena Nikolchina, Claude Servan-Schreiber, Judith Surkis i Elisabeth Weed la seua aportació fonamental a aquests assaigs. També vull expressar la meua gratitud als avaluadors anònims de Duke University Press i a Ken Wissoker, que en més d'una ocasió em va fer tornar al començament en un esforç perquè el llibre eixira bé. Com sempre, l'atenció pacient i minuciosa de Nancy Cotterman en els detalls del manuscrit, l'amable disposició per ajudar de Donne Petito i l'assistència competent de Laura McCune no només han fet més fàcil el meu treball, sinó que també l'ha millorat. El personal de la biblioteca de l'Institute for Advanced Study, especialment Marcia Tucker, m'ha donat un suport inestimable, pel qual estic agraïda. Aquest llibre està dedicat a Denise Riley, que ha enriquit el meu pensament durant molt de temps amb la seua creativitat intel·lectual, i enriqueix la meua vida amb la seua amistat.

Introducció: «Vols cap a allò desconegut» Gènere, història i psicoanàlisi

Aquesta tendència per part dels historiadors a veure's constrets pel seu propi conservadorisme em sembla veritablement lamentable. ...Si s'ha de fer algun progrés, definitivament hem de tindre noves idees, nous punts de vista i noves tècniques. Hem d'estar preparats, de tant en tant, per a fer vols cap a allò desconegut, encara que això de vegades ens allunye de l'objectiu.

WILLIAM L. LANGER,
«The Next Assignment»

Per això cal fer justícia a Freud.

MICHEL FOUCAULT, *Folie et déraison.
Histoire de la folie à l'âge classique*

No he oblidat mai la ressenya que el professor Harold Parker, historiador a la Universitat de Duke, va fer del meu primer llibre, *The Glassworkers of Carmaux* («Els treballadors del vidre a Carmaux») (1974). El que em va marcar no van ser els elogis abundants que hi oferia (el títol de la ressenya era «Una joia metodològica») —tot i que sens dubte els vaig agrair—, sinó el comentari crític que hi feia («És que aquesta joia no té cap defecte?»), en referència al fet que el llibre, «malgrat les circumstàncies individuals que revelen les obs- cures personalitats dels treballadors, resulta d'una excessiva fredor analítica». Continuava així:

Tot i que Scott és una persona molt càlida, hi ha massa poca passió, massa poca bogeria, al seu llibre. L'home és assenyat sols de manera precària, en el sentit que poques vegades són correctes les imatges que té de si mateix, dels altres i de l'univers. De vegades, quan entra en escena la passió, aquestes imatges són completament errònies. La labor científica, tant de la història com d'altres disciplines, és procurar que les imatges s'ajusten a la realitat visual i analítica. No obstant això, forma part de la realitat el fet que sovint els homes estan bojós i l'historiador ho ha de fer veure. N'estic segur que Scott ho farà al seu pròxim llibre.¹

Em va costar molt de temps —més de trenta anys— adonar-me de la saviesa que em brindava aquest historiador del període napoleònic.² Després d'aquella ressenya, vaig publicar encara molts llibres en els quals no acceptava plenament el seu suggeriment sobre la necessitat de posar atenció en la passió i la bogeria a l'hora d'escriure història. El meu interès per la psicoanàlisi —teoritzant la realitat d'aquella bogeria— va aparèixer tard, i després de molta resistència. Entre altres objeccions, em semblaven reductius i poc útils els usos que des de la psicohistòria es feia dels conceptes freudians, en una aplicació de classificacions diagnòstiques al comportament que, encara que estiguera catalogada, era desconcertant. Michel de Certeau ha dit d'aquests plantejaments que «circumscriuen allò que no es pot explicar, però no ho expliquen».³ També solia pensar que la història, amb la seua insistència en l'especificitat, la variabilitat i el canvi, era incompatible amb la psicoanàlisi, la qual tractava amb patologies individuals i, pel que feia al gènere, universalitzava les categories i les relacions de dones i homes, fixant els sexes en un antagonisme permanent.⁴ Hi havia un aspecte normatiu en tot allò al qual també em resistia, ja que entenia que les descripcions de les operacions psíquiques de la diferència sexual eren prescripcions per a controlar eixes operacions. Més enllà d'això, tanmateix, ara penso que considerava que l'estudi del sexe i de la sexualitat —al centre, al cap i a la fi, de la teoria psicoanalítica— era, en un cert

sentit, trivial, en comparació amb les forces socials i econòmiques que determinen l'acció humana. Operava dins d'un marc conceptual més o menys binari segons el qual el sexe formava part de l'àmbit privat (tot i que podia recitar la lliçó feminista: el que és personal és polític), mentre les forces i les estructures constituïen l'esfera pública, on historiadors i historiadores trobaven resposta a les seues preguntes.⁵

Els meus primers treballs sobre història de les dones seguien aquest plantejament i, fins i tot quan vaig començar a escriure sobre gènere, es tractava d'una categoria social que tenia poc a veure amb els processos inconscients, allò que el professor Parker considerava «passió» i «bogeria». La fascinació pels treballs sobre llenguatge (a través de Derrida, Foucault i la crítica literària feminista) em va conduir lentament cap a Freud, Lacan i les teòriques feministes de la psicoanàlisi.⁶ Em va costar temps apreciar les connexions existents entre la psicoanàlisi i els interrogants postestructuralistes sobre conceptes i categories fonamentals que atreïen progressivament la meua atenció, entendre que l'anàlisi freudiana perseguia la ruptura i la contradicció, i comprendre que la qüestió no era donar per conclòs un problema etiquetant-lo, sinó deixar tot obert, explorant els significats ambigus que acompanyaven problemes inextricables i preguntes sense resposta. Llegir a Certeau, estudiós de la història, de la religió i de la psicoanàlisi lacaniana, em va ajudar a articular en part la qüestió. Trobe convincent la crítica que fa a les assumpcions de la disciplina històrica:

No hi ha dubte que la historiografia està «familiaritzada» amb la qüestió de l'altre, vist que tracta en particular la relació que el present manté amb el passat. Però, com a disciplina, ha de crear espais adients per a cadascun d'ells, encasellant el passat dins d'un àmbit diferent del del present, o, altrament, suposant una continuïtat de filiació genealògica (mitjançant la pàtria, la nació, el medi, etc.). Tècnicament, la historiografia pressuposa contínuament unes unitats homogènies (segles, països, classes, estrats econòmics o socials, etc.) i no permet

el pas al vertigen que comportaria l'examen crític d'aquests límits precaris: d'això, la historiografia no en vol saber res. En totes les seues tasques, basades en aquestes classificacions, la historiografia dóna per fet que el lloc des d'on ella mateixa és produïda té la capacitat d'aportar sentit, atés que les actuals delimitacions institucionals de la disciplina mantenen les divisions de temps i d'espai com a última instància. En aquest sentit, el discurs històric, que és en essència polític, dóna per descomptada la *llei del lloc*. Legítima un lloc, el de la seua producció, mitjançant la «inclusió» d'altres amb una relació de filiació o d'exterioritat.⁷

Certeau considerava que aquesta forma de pensar podria veure's capgirada per un encontre amb la psicoanàlisi que posara l'atenció en la càrrega psíquica que historiadors i historiadores depositaven en les històries que produïen, així com en els subjectes sobre els quals hi escriven. Aquest «vertigen» beneficiós que produeix l'«examen crític» revelaria els conflictes i contradiccions inherents a unes categories que se suposaven homogènies, desafiaria els arguments íntegrament racionals que es donen habitualment per a explicar l'acció humana, i faria els i les historiadors més conscients de les seues pròpies càrregues quan escriuen sobre el passat.

La idea d'interdisciplinarietat que proposava Certeau —que en aquest cas es referia a posar en comú la història i la psicoanàlisi— rebutjava importar conceptes «transformats en figures d'estil»⁸ i insistia, en canvi, en la confrontació i la diferenciació: «La interdisciplinarietat que perseguim intentaria aprehendre les constel·lacions epistemològiques, atés que aquestes estableixen recíprocament una nova delimitació dels seus objectes i un nou estatus per als seus procediments».⁹ Entenc que ací es fa referència precisament a aquell vertiginós «examen crític de... límits precaris» i de la seua funció a l'hora de mantindre els punts cecs de la disciplina. Per a Certeau, la psicoanàlisi possibilita una crítica de la pràctica històrica i, més enllà d'aquesta,

l'escriptura d'un altre tipus d'història, la qual cosa té més a veure amb els mètodes de lectura i interpretació que amb la categorització i la classificació. Com la praxi freudiana, suggereix Certeau que aquest tipus d'història podria «situar el seu autèntic significat no en l'elucidació amb la qual substitueix la representació prèvia, sinó en un sempre inacabat acte d'elucidació».¹⁰ Les paraules ambigües serien interpretades per allò que la seua ambigüïtat revela i no a partir de significats establerts, i sempre hi hauria sorpreses —no només en forma de documents inesperats dins d'una caixa de materials arxivats, sinó també en les paraules triades per a expressar idees, en la forma i el contingut de les reproduccions, en els lapsus *linguae* i *calami*, en els comentaris entre parèntesi que pretenien contindre algun pensament boig i irrimible.

Els assaigs recopilats en aquest llibre expressen el meu compromís amb la teoria psicoanalítica com una forma de practicar una lectura crítica de la història. Versen en particular sobre la història de les dones i del gènere, un concepte pel qual he advocat des de fa temps per considerar-lo útil per pensar la construcció històrica de les relacions entre dones i homes i l'articulació en diversos contextos (incloent-hi els culturals i temporals) dels significats del sexe i la diferència sexual. Mai he estat del tot satisfeta amb les meues formulacions, i estic absolutament consternada per com el gènere ha estat tan sovint buidat de les seues implicacions més radicals, tractat com un referent conegut, en comptes de com una forma d'arribar a significats que no són literals ni transparents. Per tant, he continuat buscant maneres d'insistir amb més contundència en el seu caràcter mutable. Estic segura que alguns lectors i lectores trobaran irònic que siga la psicoanàlisi allò que permet tal historització. Però no es tracta de la psicoanàlisi de la prescripció normativa, ni la que s'invoca per patologitzar l'homosexualitat, ni la que redueix els individus a categories. Es tracta de la teoria que postula que la diferència sexual és un dilema irresoluble.¹¹

El meu argument és que, si l'entendem així, la psicoanàlisi dóna vida al concepte de gènere que fan servir historiadors i historiadores. El gènere deixa de ser senzillament una construcció social, una forma d'organitzar les divisions socials, econòmiques i polítiques del treball segons les normes de la diferència sexual. És, més bé, una temptativa, determinada històricament i cultural, de resoldre el dilema de la diferència sexual, d'assignar un significat fix a allò que en última instància no pot ser fixat. Les diferències sexuals no són definides com una oposició transcendent entre home i dona, ni senzillament com la completeness de l'home i la falta de la dona, sinó com un problema inextricable que es resisteix a les solucions úniques. És precisament la lluita estèril per mantindre el significat al seu lloc el que fa del gènere un objecte històric tan interessant, que inclou no només els règims de veritat sobre sexe i sexualitat, sinó també les fantasies i transgressions que refusen ser regulades o categoritzades. De fet, és la fantasia allò que soscava tota noció d'immutabilitat psíquica o d'identitat fixa, allò que omple de desig insaciable els criteris racionals, allò que contribueix a les accions i esdeveniments que narrem com a història. Des d'aquest punt de vista, la fantasia esdevé una eina críticament útil per a l'anàlisi històrica, com argumente al capítol 2.

Per tal d'explicar amb més detall aquestes observacions, he intentat traçar en aquesta introducció la trajectòria del meu pensament sobre el gènere, ja que he participat en, o assistit a, conversacions entre feministes des de ja fa varies dècades —sobretot, encara que no exclusivament, entre aquelles feministes que treballaven amb les teories del llenguatge a les quals sovint anomenem postestructuralistes. No pretenc que el que he escrit ací siga considerat com una guia de l'evolució del pensament feminista; el meu compromís amb la psicoanàlisi és d'aparició tardana. Ja a la dècada de 1970, algunes feministes treballaven amb la teoria psicoanalítica, la majoria d'elles des de la filosofia o la literatura (hi va haver historiadors i historiadores

interessats en la psicoanàlisi, especialment durant les dècades de 1960 i 1970, però rarament s'especialitzaven en la història de les dones o del feminisme).¹² La gran divisió dins del feminisme a la dècada de 1980 es va donar, suposadament, entre aquelles que seguien un plantejament més sociològic i treballaven amb el concepte de gènere, i aquelles que optaven per la psicoanàlisi i insistien que la diferència sexual era una eina crítica més potent. Es considerava que era una divisió tant filosòfica com geopolítica, que separava les feministes angloamericanes de les seues germanes de França i la resta d'Europa. Jo mai em vaig considerar, fermament, com a integrant del grup del gènere, i coneixia moltes americanes que formaven part del grup de la diferència sexual. Tot i així, certament, vaig oposar resistència a la psicoanàlisi per un temps. Potser aquesta resistència reflectia la força de la meua formació disciplinària com a historiadora.

El canvi va arribar lentament, producte de la curiositat, del desassossec i d'un desig obstinat d'aferrar-me al gènere en tant que desafiament crític a la història tradicional. Si haguera de resumir el canvi en els meus plantejaments pel que fa a la teorització del gènere, diria que el camí recorregut ha estat el següent: passar de considerar el sexe com l'element conegut dels cossos i, per tant, referent del gènere, a considerar la diferència sexual com un dilema permanent —per ser, en última instància, inescrutable— per als subjectes moderns i, per tant, un impossible referent del gènere. En altres paraules, el gènere no és l'assignació de rols a cossos físicament diferents, sinó l'atribució de significat a quelcom que eludeix sempre qualsevol definició. La psicoanàlisi ajuda a il·luminar tant l'absolut desconeixement de la diferència sexual com la natura de la recerca de coneixement al respecte, per mitjà de la fantasia, la identificació i la projecció. El vertigen que en resulta per a historiadors i historiadores ens priva de la certesa de les nostres categories analítiques i ens deixa buscant senzillament les preguntes més adients a fer.

Sexe i gènere

Al començament semblava fàcil. Comptàvem amb l'excel·lent article «The Traffic in Women» de Gayle Rubin, que tenia per premissa la distinció entre sexe i gènere.¹³ El sexe feia referència a la separació dels cossos en dos tipus, els de dones i els d'homes, mentre el gènere era l'assignació social o cultural de rols a eixa realitat establerta. El «gènere» implicava que els límits que es posaven a les dones no eren físics, sinó socials i històrics. D'ací se seguia que les atribucions existents estaven obertes al canvi. Natalie Davis, en 1974, en una d'aquelles avantguardistes conferències sobre Història de les Dones a Berkshire, afirmava: «El nostre objectiu és entendre el significat dels sexes i dels grups de gènere en el passat. És descobrir la varietat de rols de sexe i de simbolismes sexuals de les diferents societats i períodes, esbrinar quins significats tenien i com funcionaven per mantindre l'ordre social o per promoure el canvi».¹⁴ El canvi era la qüestió crucial, ja que, com a feministes, preteníem subvertir els límits que es posaven a les nostres aspiracions; el tractament desigual que nosaltres (i altres dones) experimentàvem. La història ens proporcionava l'evidència que necessitàvem per defensar les nostres argumentacions. Si els rols de les dones variaven en funció de la classe, la raça, la cultura i el moment històric viscut, no hi havia res al nostre present que fóra inevitable o definitiu.

El diàleg es va complicar més amb la crítica a les distincions entre sexe i gènere, entre natura i cultura. Algunes feministes (entre elles Judith Butler, Donna Haraway, aquelles vinculades amb la revista britànica *m/f*) van argumentar que no bastava amb assenyalar que els cossos no eren la qüestió a debatre —tot deixant-los de banda i centrant-se exclusivament en la cultura—, perquè així es mantenia la idea que el sexe era un fenomen natural i transparent i, per tant, no s'impugnaven realment els fonaments que legitimaven l'assignació de rols de gènere.¹⁵ La realitat biològica, en forma de la divisió sexual dels cossos precedent, es continuava colant sigil·losament en els arguments sobre la cultura, perturbant-los i desplaçant-los. Per tal de fer front a això, calia historitzar també el sexe, com un producte

del discurs social i cultural. La diferència dels sexes era el referent, que només de forma retrospectiva havia adquirit la seua condició de natural, en tant que justificació per a assignar els rols de gènere. En altres paraules, la natura (la diferència dels sexes, en aquest cas) era produïda per la cultura com una justificació de la cultura —no era una variable independent, ni un fonament ontològic, ni la base invariable sobre la qual es construïen els edificis del gènere.

La deconstrucció de l'oposició sexe/gènere va incentivar la realització d'importants recerques en el camp de la història de la ciència i la medicina. També va estimular el sorgiment d'investigacions sobre l'evolució de les normes reguladores i la seua aplicació; d'estudis sobre l'impacte de les estructures simbòliques en les vides i els costums de la gent corrent; de qüestions sobre com es relacionaven el poder i els drets amb les definicions de masculinitat i feminitat, i de valoracions sobre com es forjaven les identitats sexuals des de, i en contra de, les prescripcions socials. A més, el rebuig de la idea que la biologia determinava la identitat sexual va contribuir a l'aparició de les teories *queer*. A partir d'ací, el gènere va deixar de ser vist com un discurs al voltant del sexe; en comptes d'això, es va passar a considerar el sexe com un efecte del gènere. O, dit d'una altra manera, tant el gènere com el sexe eren construccions culturals que en lloc de reflectir una realitat prèvia la creaven.

Els límits de la construcció cultural: les «dones»

La noció de construcció cultural constituïa una eina analítica fonamental tant per a l'articulació com per a la deconstrucció de la distinció sexe/gènere. El terme «construcció cultural», com una adaptació, en part de la teoria lingüística postestructuralista europea, i en part de treballs nord-americans sobre estudis de la ciència i ciències socials (particularment l'antropologia), va passar a designar l'origen exclusivament humà de les idees i categories conceptuals que organitzaven les circumstàncies de l'experiència. En el camp dels estudis de gènere, pel que fa a la determinació tant del sexe com del gènere, aquest terme va substituir natura per cultura. El

sexe, els sexes, el gènere i els seus rols —identitats sexuades, tant col·lectives com individuals—, van ser interpretats com productes de la cultura, noció que en la major part dels casos feia referència a les ideologies socials i polítiques, tant si s'entenia que eren expressions de la tradició com de la modernitat. Es considerava que aquestes ideologies impulsaven certs interessos poderosos —d'estatus, de classe, d'Estat, de sexe—, ja que establien les regles de la cultura i la societat, les justificacions de la jerarquia, les normes del comportament sexual i moltes altres qüestions. Des d'aquesta perspectiva, la llei (tant la legislació formal com la reglamentació normativa) no era un reflex de la natura, com els seus creadors al·legaven, sinó una via per produir els mateixos subjectes als quals controlava. El «reconeixement legal», com assenyalen Parveen Adams i Jeffrey Minson, «és un procés real i circular. Reconeix allò que es correspon amb les definicions que construeix». ¹⁶

Aquest tipus de raonament va donar lloc a gran quantitat de literatura sobre com eren representats els homes i les dones, la masculinitat i la feminitat, en la medicina, la ciència, l'art (en totes les seues expressions), l'arquitectura (domèstica i pública), la literatura (per a adults i per a infants), la filosofia, la llei, la teoria política, les forces públiques, la teoria econòmica i els textos d'història. Es tendia a suposar que aquestes representacions interpel·laven els subjectes (col·lectius o individuals), que els convertien en reals, ja fóra com a productes inqüestionables dels discursos socials o com a dissidents que feien front a uns límits que els restringien, els subordinaven i els marginaven. ¹⁷

En la major part dels estudis històrics que utilitzaven la noció de construcció cultural, amb el terme «gènere» es feia referència a aquestes representacions, als trets i rols assignats a les dones (i als homes), però no a la categoria de dones (o homes) mateixa. Al meu parer, això estava molt relacionat amb els lligams que la història feminista tenia amb el moviment feminista i el consegüent propòsit de produir un subjecte polític basat en la identificació amb una col·lectivitat de dones. Hi havia una tensió enorme entre una

teoria que insistia en el treball productiu de la representació (i en les seues diverses articulacions) i un moviment polític que mobilitzava les dones sobre la base d'una experiència universal de subordinació.

Un símptoma d'aquesta tensió era que la investigació històrica que van dur a terme moltes feministes, encara que acceptava que el gènere era mutable, atribuïa un significat fix a les categories de «dona» i «home», o, almenys, no les problematitzava. Al contrari, sovint es prenia la semblança física entre les dones com a sinònim d'una entitat col·lectiva denominada «dones». Es considerava que el gènere tractava les relacions entre dones i homes i se li suposava un caràcter jeràrquic, és més, invariablement jeràrquic: un etern antagonisme que adoptava formes diferents en diferents moments històrics. I, malgrat les nombroses i innovadores investigacions que es feien sobre sexualitat, el gènere —almenys en els estudis d'història— sovint feia referència a la diferència sexual com si es tractara d'una coneguda i perpètua oposició entre home i dona, d'una configuració heterosexual normativa (si no clarament biològica), fins i tot quan el tema a abordar era l'homosexualitat.

No és que a les dones no se'ls donara una història; és clar que la tenien. S'afirmava que tant les idees sobre elles com les seues experiències canviaven, variaven amb el temps i segons la raça, l'ètnia, la cultura, la religió i la geografia. L'abundant literatura sobre història social de les dones està plena d'importants distincions que insisteixen en el caràcter específic de les experiències de les dones segons es tracte de treballadores, camperoles, lesbianes, medievals, jueves, afroamericanes, musulmanes, llatines o de l'Europa de l'Est. No obstant això, més enllà de l'atenció que es preste a les vides quotidianes de les diverses poblacions, aquestes diferències donen per fet el que Denise Riley anomena una «pervivència subjacent de les dones reals, per damunt dels cossos permanents de les quals dansen canviants descripcions etèries»¹⁸ (on les «descripcions etèries» que dansen feien referència al gènere). Paradoxalment, la història de les dones va mantindre les «dones» al marge de la història. El resultat és que les «dones» van quedar reinscrites com a fenomen natural (una

de les cares d'aquella divisió sexual permanent), tot i que insistíem que havien estat discursivament construïdes. Dit d'una altra manera, el binomi sexe/gènere, que definia el gènere com l'atribució social de significat a les diferències determinades per la biologia, continuava en vigor, a pesar de la generació d'estudioses que s'havia proposat deconstruir eixa oposició. Mentre el concepte «dones» continue constituint «un rerefons passiu de les concepcions canviants del gènere», la nostra història descansa sobre una base biològica que les feministes, almenys en teoria, necessiten impugnar.¹⁹

Hi va haver, és clar, alguns historiadors i historiadores (molt influenciats per Michel Foucault) que van qüestionar els diferents significats possibles dels conceptes «homes» i «dones». El treball de Riley és al mateix temps un model i un rar exemple d'historització de la categoria de dones. En *Am I that Name? Feminism and the Category of «Women» in History* («Sóc jo eixe nom? El feminisme i la categoria de "dones" en la història») es dirigeix a les feministes i se centra en les dificultats que ens planteja la necessitat d'insistir en la identitat de les «dones» i, simultàniament, rebutjar-la. No es tracta, afirma, d'un inconvenient, sinó de la circumstància que dona lloc al feminisme. «"Dones" constitueix de fet una categoria inestable... aquesta inestabilitat té uns fonaments històrics, i... el feminisme és el terreny per a la disputa sistemàtica d'eixa inestabilitat».²⁰ El terme no només engloba diferents tipus de dones; a més que, en tant que identitat col·lectiva, significa coses diferents en moments diferents. Ni tan sols a nivell individual les dones tenen sempre consciència de ser dones. La identitat, argumenta Riley, no ens impregna, per tant és «inconstant i no proporciona un fonament ontològic».²¹ «El cos» tampoc proporciona aquest fonament, ja que és un concepte que ha de ser «llegit en relació amb tot allò que el recolza i que l'envolta».²² «Malgrat la seua corporalitat», assenyala Riley, el cos no és «un punt de partida ni tampoc d'arribada; és un resultat o una conseqüència».²³

L'absència de fonament ontològic pot suggerir ací que és inútil intentar estudiar la història de les dones: si no hi ha dones, s'ha reclamat des d'algunes de les crítiques que s'han fet a Riley,

com pot haver-hi història de les dones o, és més, feminisme?²⁴ De fet, quan converteix «les dones» en un objecte d'investigació històrica, Riley participa d'aquell examen crític generador de vertigen que proposava Certeau, encara que no en termes explícitament psicoanalítics. Ella fa una genealogia més aviat foucaultiana i es pregunta quan la categoria «dones» passa a ser qüestionada i en quins termes. Posa de manifest les formes en què, en diferents moments històrics, s'han creat diferents tipus d'oportunitats per a les reivindicacions feministes: «L'organització de les persones sota les etiquetes d'"homes" o "dones" està immersa en les històries d'altres conceptes també, inclosos els d'"allò social" i "el cos". I aquest fet té profundes repercussions per al feminisme».²⁵ Riley demostra que, a l'Europa moderna, les idees entorn a l'ésser androgin definien un tipus de relació de les «dones» amb la humanitat, mentre, al segle XVIII, l'atenció que van rebre la natura i el cos va suposar que la sexualitat de les dones cobrara una importància creixent. A mesura que, al segle XIX, «allò social» trobava un espai entre «allò domèstic» i «allò polític», «establia les "dones" com una nova col·lectivitat sociològica».²⁶ I, naturalment, abans que els individus foren definits com a subjectes polítics no era possible reclamar la ciutadania per a les dones. No és sols que les dones tenen diferents tipus de possibilitats a les seues vides, sinó que «dones» significa coses diferents en cada moment. No existeix una essència de la feminitat (o de la masculinitat) que ens proporcione un subjecte estable per a les nostres històries; només hi ha les repeticions successives d'una paraula que no té un referent fix i, per tant, no sempre significa el mateix. Si aquesta afirmació és certa en relació a «dones», ho és també en relació a «gènere». La relació que es pressuposa entre homes i dones, entre masculí i femení, no es pot predir; no podem assumir que sabem per avançat en què consisteix. Això és així tant pel que fa a la comprensió de la societat com, de forma diferent (però connectada), pel que fa a l'autoidentificació del subjecte.

Els límits de la construcció cultural: la causalitat

Tot i que, com convincentment argumentava Riley, la categoria «dones» és inestable, això no vol dir que manque d'una existència històrica. Potser és una categoria transitòria, que entra i surt d'escena, però existeix en el seu context temporal i té efectes importants. Serveix per a organitzar la imatge que de si tenen les dones, ja siga com a subjectes que complauen o que protesten. En qualsevol cas, entenem que les dones són una construcció cultural —és a dir, que encaixen més o menys còmodament en un forma de ser socialment determinada.

La idea de construcció social o cultural va ser criticada des del principi (fóra quin fóra aquest) pels teòrics i teòriques que van identificar les seues limitacions filosòfiques. Judith Butler descriu així la «problemàtica de la construcció»: «Allò que es construeix és per força anterior a la construcció, encara que no sembla possible accedir a aquest moment anterior si no és a través de la construcció».²⁷

Alguns i algunes crítiques de la psicoanàlisi van anar més lluny. S'oposaven no només al model constructivista de la causalitat, sinó també al seu fracàs a l'hora de tindre en compte els processos psíquics. Per exemple, en 1989, l'autora lacaniana Joan Copjec afirmava:

El sistema de representació social és concebut com a legítim, normatiu i, en aquest respecte, com la *causa* del subjecte... S'assumeix que el subjecte ja està virtualment dins d'allò social i que es fa realitat precisament desitjant allò que les lleis socials volen que desitge. Així, la construcció del subjecte depèn de que aquest interioritze les representacions socials com a imatges del seu propi ésser ideal.²⁸

Copjec argumenta que aquest plantejament desatenia «el fet essencial de la duplicitat del llenguatge, això és, el fet que qualsevol cosa dita pot ser negada. Aquesta duplicitat assegura que el subjecte *no* es farà realitat com un significat determinat del llen-

guatge».²⁹ Al contrari, sosté Copjec, és «la impossibilitat mateixa de representar el subjecte per al subjecte... el que funda la identitat del subjecte»:

Som construïdes, per tant, no en conformitat amb les lleis socials, sinó en resposta a la nostra incapacitat d'ajustar-nos o veure'ns definides pels límits socials. Encara que som definides i limitades *històricament*, l'absència d'allò real, que funda aquests límits, no és *historitzable*. Només aquesta distinció, que conforma la definició lacaniana de causa, ens permet pensar la construcció del subjecte, sense veure'ns per això en l'obligació de reduir-lo a les imatges que el discurs social construeix d'ell.³⁰

El subjecte no és un producte determinat de la llei, sinó «més aviat quelcom que escapa la llei i la seua determinació, quelcom que no som capaços d'identificar... Aquesta cosa indeterminada... que causa el subjecte té una especificitat històrica (és el producte d'un ordre discursiu específic), però no té contingut històric. El subjecte és el producte de la història sense ser el compliment d'una exigència històrica».³¹ O, en paraules de Certeau, «la labor mitjançant la qual el subjecte *autoritza* la seua pròpia existència és diferent de la labor per a la qual rep *permís* per a existir. El procés freudià pretén articular aquesta diferència».³²

No sabem si Certeau parlava del curt assaig que va escriure Freud titulat «Construccions en l'anàlisi», però tant si és així com si no, ens és d'interés ací. Per a Freud el terme «construcció» no fa referència a la causalitat cultural ni a la interpellació, sinó a l'intent de l'analista, no sempre certer ni exitós, de «desxifrar allò que ha estat oblidat a partir de les traces» de la memòria desenterrades durant el procés d'anàlisi.³³ Les construccions, assenyala, són més que les interpretacions, perquè són intents d'organitzar de forma sistemàtica peces de la història prèvia oblidada d'un o d'una pacient (com en una reconstrucció arqueològica d'un vas a partir de fragments trobats en una excavació). Qualsevol construcció està necessària-

ment incompleta, «ja que té en compte només breus fragments de successos oblidats».³⁴ I, a més, està subjecta a la distorsió i a la delusió en les dues parts del procés analític.³⁵ En aquest sentit, la construcció difícilment pot ser una relació totalment exacta, sinó que és més aviat un esforç continuat, necessàriament incomplet, una forma d'elucidar les complexitats que les nocions de construcció cultural generalment desatenen o ignoren. L'ús que fa del terme Freud inverteix amablement la definició de «construcció»; proposa definir-la, en canvi, com una manera d'arribar a les repressions, desplaçaments i fantasies que canvien l'autorepresentació del o de la pacient (i que sovint les persones que invoquen les construccions culturals del subjecte interpreten al peu de la lletra). Jean Laplanche i Jean-Bertrand Pontalis observen que «al capdavant, el terme "construcció" planteja la problemàtica de l'estructura de l'inconscient i de la funció estructurant de la teràpia».³⁶

La qüestió de l'inconscient i la fantasia ens retorna a la idea fonamental de Copjec. Jo diria que l'ésser del subjecte es fabrica en les fantasies que pretenen proporcionar contingut a aquella «cosa indeterminada», aquella absència o nucli de l'«absurd» (com que és una absència no pot tindre contingut històric) que deriva de la impossibilitat del subjecte de representar-se a si mateix. La identitat, tal com és, no és la «imitació de cap visió ideal», sinó una resposta a «la impossibilitat mateixa de fer mai visible eixa part que falta».³⁷ No és que hi haja un jo completament format que resisteix les imposicions de l'ordre social o que valora el que coneix del seu jo vertader front a les impressions exteriors errònies, com haurien interpretat algunes teories liberals de la voluntat autònoma individual. El que hi ha, més aviat, és la idea d'una psique que no té accés a certa confirmació de la seua identitat —que no existeix «realment». Al contrari, depén dels altres, o de l'Altre,³⁸ en la seua recerca de realització o reconeixement. Però els altres, ja es tracte d'objectes o persones, no estan lliures de les fantasies projectives del subjecte o de les seues pròpies. És més, aquestes fantasies expressen impulsos i desitjos que no estan sota el control del raonament conscient.